

ВСТУП

Метою дисципліни «Політична економія» є формування системи знань про економічні відносини як суспільну форму виробництва, проблеми ефективного використання обмежених виробничих ресурсів і шляхи забезпечення суспільних потреб у різних суспільно-економічних формаціях.

Завдання – вивчення загальних засад економічного життя суспільства, закономірності розвитку економічної системи, механізму дії економічних законів і використання їх людьми у процесі господарської діяльності, визначення принципів рис основних соціально-економічних систем і напрямків їх еволюції.

Предмет: економічні відносини в їх єдності з продуктивними силами, політичними, ідеологічними, національними та іншими інститутами суспільства.

1. ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА СУСПІЛЬНА НАУКА

1. Виникнення та розвиток політичної економії
2. Предмет політичної економії
3. Методи та функції політичної економії
4. Закони та категорії політичної економії

Економічна думка виникла одночасно з появою людини. Першими економічними узагальненнями, які дійшли до нас, є написи на єгипетських пірамідах, звід законів царя Хаммурапі у Вавілонії, і т. і. У них деталізовані податкова система, громадські роботи, різноманітні штрафи та ін. Перша спроба теоретично осмислити і більш-менш системно викласти економічні проблеми була здійснена великим мислителем стародавніх часів, філософом, вчителем і наставником Олександра Македонського – Арістотелем. Він зацікавився двома

ключовими проблемами економічної науки того часу — ефективним використанням майна і здійсненням справедливого (еквівалентного) обміну. Арістотель робить надзвичайні для свого часу відкриття і порушує проблему раціонального використання багатства, вперше формулює поняття суспільного поділу праці, еквівалентного обміну і навіть мінової вартості, попиту і пропозиції, споживання і потреб.

Етапи розвитку політичної економії:

- **меркантилізм** (від італ. mercante - торговець). Джерелом багатства меркантилісти вважали торгівлю і в першу чергу зовнішню торгівлю. Суспільне багатство ототожнювалося з грошовим металом (золотом), якого тим більше надходило в країну, чим швидше розвивався експорт товарів. Меркантилісти проповідували політику активного протекціонізму в цілях забезпечення перевищення вивезення товарів з країни над ввезенням;

- **фізіократи** (hysis - природа, kratos - влада). Найвідоміші представники – фізіократи Ф. Кене, А. Тюрго. Джерелом багатства фізіократи визнавали виробництво, причому тільки в сільському господарстві;

- **класична економічна школа** - У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо - об'єктом дослідження виступає виробництво як таке, незалежно від галузевих особливостей. Класична школа стала засновником трудової теорії вартості, глибоко досліджувала такі економічні категорії, як товар, гроші, закон вартості, прибуток, рента тощо

- **марксизм** - розвинув теорію додаткової вартості, заробітної плати, середнього прибутку та ціни виробництва, ренти, ціни землі і т.д.

- **вulgарна політична економія** - створила теорію трьох факторів виробництва - землі, праці і капіталу.

Сучасний етап розвитку політичної економії:

- **неокласичний напрям** - покладено принцип невтручання держави в економіку. Неокласики виступають за свободу приватного підприємництва, ринкових сил;

- **неокейнсіанство** - базується на ідеях Дж. М. Кейнса про необхідність впливу держави на економічні процеси. Прихильники цього напрямку виступають за постійне, систематичне втручання держави в економіку;

- **монетаризм** - економічна теорія приписує грошовій масі, що перебуває в обігу, роль визначального фактора в процесі формування господарської кон'юнктури і встановлює зв'язок між змінами кількості грошей і величиною валового кінцевого продукту;

- **інституціонально-соціологічний напрям** - розглядає економіку як систему, в якій відносини між господарюючими суб'єктами складаються під впливом як економічних, так і політичних, соціально-психологічних, соціальних факторів. Об'єктом дослідження вважаються такі «інститути», як корпорації, профспілки, держава, а також різного роду правові, морально-етичні та психологічні явища (звичаї, звички, інстинкти тощо).

Предмет політичної економії.

Політична економія – це суспільна наука, що досліджує проблему такого використання чи переміщення рідкісних ресурсів (засобів виробництва), при якому досягається найбільше, максимальне задоволення безмежних потреб суспільства (мета виробництва). Політична економія вивчає шляхи “найкращого використання того, чим ми володіємо”.

Оскільки політична економія пов'язана з дослідженням функціонування економічної системи, то її **предметом є** дослідження виробничих відносин, що виникають між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг у світі обмежених ресурсів. Виробничі відносини формуються під впливом

відносин власності і знаходяться в основі функціонування економічної системи.

Політична економія вивчає механізм дії економічних законів, що керують розвитком цієї системи, наука, що вивчає закони еволюції виробничих відносин (відносин економічної власності) у взаємодії з розвитком продуктивних сил в усіх сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні).

Об'єктом вивчення і дослідження політичної економії є відповідна сфера суспільства, а саме економіка (практика господарювання). Будь-яка національна економіка є структурно організована і в структурі суспільства виступає як відносно самостійна економічна система.

Методи політичної економії.

Узагальнюючим науковим методом, яким користується політична економія, є **діалектичний метод**. Він передбачає вивчення явищ і процесів економічного життя:

- в їх загальному зв'язку й взаємозалежності;
- в стані безперервного розвитку;
- з розумінням того, що накопичення в процесі розвитку кількісних змін, зумовлює зміни якісного стану.

Конкретно діалектичний метод реалізується в політичній економії через цілий ряд методів.

Збір, нагромадження та обробка реальних фактів здійснюється за допомогою статистичних та математичних методів. Це перший етап наукового пізнання.

Наступний етап наукового пізнання полягає в теоретичному осмисленні здобутого фактичного матеріалу. Завданням даного етапу є вирішення цілого ряду завдань: по-перше, із усього фактичного матеріалу необхідно відібрати головне, типове, забравши (відкинувши) все випадкове та другорядне; по-друге, потрібно виявити зв'язки та

залежності між відмінними фактами, які характеризують різні явища, процеси, сторони економічного життя; по-третє, із системи виявлених взаємозв'язків необхідно виділити суттєві, стійкі, причинно-наслідкові залежності.

При цьому використовується **метод наукової абстракції**. Це тимчасове уявне ігнорування, відмова від випадкових, поверхових, минулих, одиничних явищ, фактів і характеристик процесу, що досліджується, з метою розкриття його суті. Наслідком абстракції є обґрунтування економічних категорій.

Метод аналізу передбачає розчленування розумом цілого на окремі частини, елементи, процеси та вивчення кожного з них.

Метод синтезу означає зведення добутих знань про окремі складові до купи, вироблення нової, більш повної характеристики цілісного предмета дослідження. Економічне явище досліджується у взаємозв'язку і взаємодії його складових частин.

Метод поєднання історичного та логічного. Суспільство на будь-якому етапі розвитку виступає як цілісний організм, в якому усі компоненти знаходяться у визначеному взаємозв'язку. Цей логічний зв'язок виступає продуктом історії. Він відображає історичний процес виникнення та становлення даної системи. Історично спочатку виникають її найбільш загальні, прості риси. На наступних етапах суспільного розвитку утворюються більш складні та конкретні властивості.

Завершальним елементом діалектного методу дослідження є **єдність наукової теорії та суспільної практики**. Тільки в процесі практики можна визначити істинність чи хибність теоретичних знань. Важливою ланкою суспільної практики є **економічний експеримент** – штучне відтворення економічних процесів і явищ з метою вивчення їх за оптимально сприятливих умов та подальшого практичного впровадження. Процес пізнання реальної дійсності починається з

практики і завершується практикою.

Функції політичної економії.

Теоретико-пізнавальна функція полягає в тому, щоб розкрити та сформулювати зміст економічних законів та категорій, тим самим збагатити знання людей про сутнісні причинно-наслідкові зв'язки економічних явищ і процесів.

Прогностична функція зводиться до передбачення напрямів розвитку економічних процесів, обґрунтування соціально-економічних моделей майбутнього розвитку країн і світового господарства.

Практична функція означає, що отримані знання мають стати керівництвом до дії, повинні застосовуватись на практиці для вирішення господарських завдань.

Світоглядна (ідеологічна) функція покликана формувати у людей наукове економічне мислення, яке дає можливість зрозуміти і пояснити економічні процеси, приймати обґрунтовані рішення щодо реалізації практичних завдань.

Методологічна функція полягає в тому, що політична економія виступає теоретико-методологічною основою для цілої системи економічних наук, оскільки розкриває базові економічні категорії та закони.

Закони та категорії політичної економії.

Закон – внутрішньо необхідні, сталі й істотні зв'язки між протилежними сторонами, властивостями явищ, процесів, елементів матеріальної системи.

В класифікації економічних законів слід виділити декілька груп законів:

перша група – це закони, що діють впродовж різних історичних періодів, тут виділяють кілька їх типів:

1) всезагальні економічні закони, тобто закони, притатманні всім суспільно-економічним формаціям (закони економії часу, зростання

продуктивності праці, адекватності виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил);

2) загальні економічні закони, тобто закони, що діють у декількох суспільно-економічних формаціях (закони вартості, грошового обігу, попиту, пропозиції);

3) специфічні економічні закони, які діють лише в одній суспільно-економічній формації (основний економічний закон, закон концентрації окремих форм власності та капіталу);

друга група – закони різних сфер суспільного відтворення, тобто законів безпосереднього виробництва, обміну, розподілу та споживання (закони спадної віддачі, визначення вартості товарів суспільно необхідним робочим часом, зростання екологічних витрат);

третя група – закони розвитку та функціонування окремих економічних підсистем (закони конкуренції, пропорційного розвитку, посилення державного регулювання);

четверта група – закони, що діють на різних рівнях економічної системи: мікро-, макро-, метарівнях та у масштабах світового господарства;

п'ята група – виявляє закономірності розвитку перехідних систем (закони звуження сфери дії законів попередньої економічної системи, становлення нового типу економічних законів).

Економічні категорії. Економічні закони, передусім специфічні, розкривають найглибшу (або внутрішню) сутність певної економічної системи, то менш глибока її сутність виражається у певних економічних категоріях.

Економічні категорії – теоретичне вираження, мисленні форми економічних відносин у взаємодії з розвитком продуктивних сил, економічних явищ і процесів, які реально існують.

Економічні категорії рухливіші, мінливіші, ніж економічні закони. Прикладами економічних категорій можна назвати: зміст праці, робоча сила, споживча вартість, процес праці і т.д.

2. ВИРОБНИЦТВО І ЙОГО ОСНОВНІ ЧИННИКИ. СУСПІЛЬНИЙ ПРОДУКТ

1. Виробництво і його основні чинники
2. Суспільний продукт

Суспільне виробництво – це сукупна організована діяльність людей із перетворення речовин і сил природи з метою створення матеріальних і нематеріальних благ, необхідних для їх існування та розвитку.

Будь-якому виробництву притаманні певні загальні ознаки.

По-перше, виробництво завжди виступає як суспільне виробництво. Воно, починаючи із первіснообщинного суспільства, здійснюється як сумісний суспільно-кооперативний процес з участю великої кількості людей.

По-друге, в процесі виробництва між людьми виникають виробничі відносини, соціально-економічний зміст яких визначається формою власності на засоби виробництва.

По-третє, суспільне виробництво має безперервний характер, тобто воно постійно повторюється, відновлюється. Відтворювальний аспект суспільного виробництва включає чотири стадії (фази) щодо створеного суспільного продукту: власне виробництво, розподіл, обмін і споживання.

По-четверте, суспільне виробництво є важливою складовою тієї чи іншої соціально-економічної системи, яка функціонує і розвивається на основі властивих їй об'єктивних законів.

Найважливішими **елементами процесу виробництва** у будь-якому суспільстві є праця, предмети праці і засоби праці.

Праця виступає як процес функціонування робочої сили.

Робоча сила – це сукупність фізичних та інтелектуальних здібностей людини, які вона використовує у процесі праці. Іншими словами, робоча сила – це здатність до праці, а праця є процесом функціонування робочої сили.

Предмети праці – всі речовини природи, на які спрямована праця людини і які становлять матеріальну основу майбутнього продукту.

Засоби праці – це річ або комплекс речей, якими людина діє на предмети праці.

Сукупність предметів та засобів праці складають **засоби виробництва**, які є одним з елементів продуктивних сил.

Оскільки результатом процесу суспільного виробництва є створення матеріальних і нематеріальних благ, то структурно воно поділяється на дві великі сфери: **матеріальне** та **нематеріальне виробництво**.

Відповідно, **благо**, як засіб задоволення потреб, теж може бути матеріальним (товар) і нематеріальним (послуга).

Для здійснення процесу виробництва необхідні певні умови – фактори виробництва.

Фактори виробництва – це всі необхідні елементи, які використовуються для виробництва матеріальних і нематеріальних (духовних) благ.

До складу факторів виробництва відносять:

- **праця** – є фізичною та інтелектуальною діяльністю людини, спрямованою на виробництво економічних благ і надання послуг;

- **капітал** – це економічний ресурс, що визначається як сукупність усіх технічних, матеріальних і грошових засобів, використовуваних для виробництва товарів та послуг;

- **земля** – включає в себе землю, лісові й водні ресурси, родовища корисних копалин та інші природні багатства, що використовуються у виробничому процесі;

- **наука** – це специфічна форма людської діяльності, спрямована на отримання та систематизацію нових знань про природу, суспільство і мислення;

- **інформація** – система збирання, обробки та систематизації різноманітних знань людини з метою використання їх у різних сферах життєдіяльності й насамперед в економічній сфері;

- **екологічний фактор** – можна визначити як систему спеціалізованих видів трудової діяльності та витрат, спрямованих на раціональне використання природних ресурсів, охорону навколишнього середовища, а також на його відтворення;

- **підприємницькі здібності** – діяльність людини стосовно поєднання та ефективного використання всіх факторів виробництва з метою створення благ.

Результатом виробництва є його продукт або економічне благо. Людина за допомогою засобів праці впливає на предмети і сили природи і пристосовує їх до задоволення тих або інших власних потреб.

Суспільний продукт може бути представлений у формах.

Валовий суспільний продукт являє собою сукупність усіх спожитих вартостей, створених у суспільстві в цілому. Він містить витрати всієї сукупної суспільної праці у всіх ланках суспільного виробництва. До складу суспільного продукту входять різноманітні матеріальні і нематеріальні блага і послуги. Вони створюються в різних сферах і галузях суспільного виробництва.

Важливою формою суспільного продукту є кінцевий продукт. Ця частина не містить елементів повторного рахунку і відповідно до економічного змісту служить важливим джерелом відтворення суспільного виробництва.

Чистий продукт — це суспільний продукт, за винятком тієї його частини, що спрямовується на відшкодування витрачених при його виготовленні засобів виробництва. Отже, чистий продукт складається в основному з предметів споживання, призначених переважно для задоволення особистих потреб, а також із засобів виробництва, використовуваних для подальшого розширення цього ж виробництва.

У політичній економії та сучасній обліково-статистичній практиці чистий продукт називають **національним доходом**.

3. ЕКОНОМІЧНІ ПОТРЕБИ СУСПІЛЬСТВА І РОЛЬ ВИРОБНИЦТВА В ЇХ ЗАДОВОЛЕННІ

1. Сутність економічних потреб
2. Класифікація потреб
3. Роль виробництва у задоволенні потреб

Потреба – це нужда в чому-небудь, об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності і розвитку людини, колективу, нації, суспільства в цілому.

Потреби відбивають внутрішні спонукальні мотиви діяльності людей і утворюють складну систему, яку можна структурувати за різними критеріями. У найзагальнішому вигляді виділяють:

- **біологічні потреби**, зумовлені існуванням та розвитком людини як біологічної істоти (їжа, одяг, житло тощо);
- **соціальні потреби**, зумовлені соціальною (суспільною) природою людини (спілкування, суспільне визнання, самореалізація тощо);
- **духовні потреби** (творчість, самовдосконалення, самовираження тощо).

За критерієм нагальності потреб та ієрархічності взаємозв'язків між ними вирізняють моделі ієрархій потреб:

Ф. Герцберга (досягнення, можливості зростання, відповідальність, кар'єра, визнання, статус, стосунки з керівництвом, стосунки з колегами, стосунки з підлеглими, надійна робота, умови роботи, оплата праці);

А. Маслоу (саморозвиток та самореалізація, повага та визнання, соціальні потреби, безпека та захищеність, фізіологічні потреби);

К. Алдерфера (потреби зростання, потреби взаємозв'язків, потреби існування).

Економічні потреби – це потреби в економічних благах.

Засобами задоволення людських потреб є **блага**.

Розрізняють такі блага:

неуречевлені (сонячне світло, здоров'я, спілкування, знання) й **уречевлені** (дари природи, а також продукти праці: їжа, одяг, житло тощо);

неекономічні (необмежені, їхні обсяги перевищують наявні людські потреби) та **економічні** (обмежені, обсяги яких менші за існуючі потреби).

Носіями економічних благ виступають найрізноманітніші товари та послуги. В їхній структурі розрізняють: **споживчі блага** (товари та послуги, призначені для безпосереднього задоволення людських потреб) і **виробничі блага** (товари та послуги, призначені для виробництва споживчих благ); **матеріальні блага** (товари та послуги сфери матеріального виробництва) і **нематеріальні блага** (створюються у сфері нематеріального виробництва); **теперішні блага** (перебувають у безпосередньому користуванні економічних суб'єктів) і **майбутні блага** (товари та послуги, якими економічні суб'єкти зможуть скористатися у майбутньому) тощо.

Класифікація потреб.

За характером виникнення:

- **первинні** (базові), пов'язані з самим існуванням людини: їжа, одяг, безпека, житло тощо;

- **вторинні**, виникнення та зміна яких зумовлені розвитком цивілізації: модний одяг, комфортне житло, інформація та інше.

За засобами задоволення:

- **матеріальні** (потреби в матеріальних благах);

- **нематеріальні блага** (духовні потреби).

За нагальністю задоволення:

- **першочергові** (предмети першої необхідності);

- **другорядні** (предмети розкоші).

За можливостями задоволення:

- **насичені, вгамовні** (мають чітку межу і можливість повного задоволення);

- **ненасичені, невгамовні** (не можуть бути задоволені повністю, не мають меж насичення).

За участю у відтворювальному процесі:

- **виробничі** (потреби у засобах виробництва);

- **невиробничі** (потреби у споживчих благах).

За суб'єктами вияву:

- **особисті** (виникають і розвиваються у процесі життєдіяльності індивіда);

- **колективні, групові** (потреби групи людей, колективу);

- **суспільні** (потреби функціонування та розвитку суспільства в цілому).

За кількісною визначеністю та мірою реалізації:

- **абсолютні** (перспективні потреби, які мають абстрактний характер і є орієнтиром економічного розвитку);

- **дійсні** (формується залежно від досягнутого рівня виробництва і є суспільною нормою для певного періоду);

- **платоспроможні** (визначаються платоспроможним попитом);

- **фактичні** (задовольняються наявними товарами та послугами).

Роль виробництва у задоволенні потреб.

Найважливішою ознакою потреб є їхній динамічний, мінливий характер. Виникнення нових потреб супроводжується постійним урізноманітненням, примноженням, збагаченням та ускладненням їхньої структури.

Закон зростання потреб відбиває внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між виробництвом та споживанням, потребами та існуючими можливостями їхнього задоволення.

Відповідно до цього закону безперервний розвиток потреб є рушійною силою економічного та духовного прогресу людства, що, у свою чергу, стимулює появу дедалі нових і нових потреб. Таким чином, потреби і виробництво перебувають у суперечливій залежності взаємовпливу та взаємозумовленості. Потреби у споживанні породжують стимули до виробництва. Виробництво задовольняє існуючі та породжує нові потреби. Складний механізм взаємодії потреб та виробництва забезпечує безперервність суспільного відтворення.

Постійний процес удосконалення людської особистості, людська фантазія, конкуренція виробників і сучасні комунікації стимулюють постійний розвиток та урізноманітнення потреб.

Вирішення протиріччя між невгамовністю та безмежністю ресурсів породжує проблему вибору й визначає мету економічної діяльності.

Потреби зростають кількісно та якісно, а ресурси кількісно та якісно обмежені, вичерпні, рідкісні. Ця суперечність лежить в основі економічного розвитку, визначає мету економічної діяльності (виробництва), породжує проблеми вибору.

Ці проблеми можна представити трьома питаннями:

- які блага, якої якості, у якій кількості виробляти?
- які ресурси та технології використовувати для виробництва благ?
- кому дістануться вироблені блага і в якій кількості?

Виявлення шляхів найкращого застосування обмежених ресурсів з метою максимально можливого задоволення безмежних потреб пов'язане з постійною оцінкою та відбором альтернативних варіантів підвищення ефективності економіки (раціоналізацією виробництва). Розуміння потреб споживачів та вміння задовольнити ці потреби одночасно з вирішенням завдань раціонального використання обмежених ресурсів стає вирішальною передумовою успіху підприємницької (виробничої) діяльності.

4. ЕКОНОМІКА СУСПІЛЬСТВА ЯК СУКУПНІСТЬ ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Сутність економічної системи суспільства
2. Структура економічної системи
3. Типи економічних систем

Економічна система – це сукупність всіх видів економічної діяльності людей (механізмів, інститутів функціонування, регулювання національної економіки) у процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг, а також у процесі регулювання такої діяльності.

Функціональна структура економічних систем передбачає виділення в їх структурі таких функціональних елементів, як виробничої, ринкової, цінової, фінансової, грошової підсистем, підсистеми формування і розподілу доходів, підсистем споживання і регулювання.

Національна економічна система складається з:

- **національної ринкової системи** – конкурентні ринки, монополістичні ринки, конкурентно-монополістичні ринки, олігополістичні ринки;

- **національна грошова система** – реальні знаки вартості, парерові гроші, номінальні знаки вартості, депозитні гроші;

- **національна фінансова система** – акції, облігації, сертифікати, інші фінансові активи;

- **національна виробнича система** – доіндустріальна, індустріальна, постіндустріальна;

- **національна система регулювання** – централізовані, децентралізовані, традиційні, змішані;

- **соціально-економічна система власності на ресурси** – індивідуальна приватна, колективна приватна, суспільна (державна), змішана;

- **національна система споживання** споживання традиційних та інтелектуальних благ і послуг, споживання матеріальне та духовне, індивідуальне і суспільне чи квазісуспільне споживання.

Структура економічної системи складається з:

- **продуктивних сил** – тобто сукупності засобів виробництва, працівників з їхніми фізичними і розумовими здібностями науки, технологій, інформації, методів організації та управління виробництвом, що забезпечить створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення людських потреб людей. Вони становлять матеріально-речовий зміст економічної системи;

- **економічні відносини** – це відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ;

- **господарський механізм** є структурним елементом економічної системи, що складається із сукупності форм і методів регулювання процесів та суспільних дій господарюючих суб'єктів на основі використання економічних важелів, правових норм та інституційних утворень. Найважливіша функція господарського механізму – забезпечення ефективного розвитку суспільного виробництва на основі динамічної рівноваги між виробництвом та споживанням, попитом і пропозицією.

Продуктивні сили – це сукупність засобів виробництва, працівників з їхніми фізичними і розумовими здібностями, науки, технологій, інформації, методів організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб людей. В процесі історичного розвитку продуктивні сили як в цілому, так і окремі їх елементи, постійно оновлюються, збагачуються і перебувають у діалектичній схожості, кількісній і якісній функціональній залежності.

Продуктивні сили становлять матеріально-речовий зміст економічної системи, є найважливішим показником і критерієм досягнутого нею рівня науково-технічного прогресу і продуктивності праці.

До системи продуктивних сил належать: працівники, засоби праці, предмети праці, використовувані сили природи, наука як специфічна продуктивна сила, особливий фактор, форми і методи організації виробництва, інформація.

Головною продуктивною силою суспільства є працівники виробничої та невиробничої сфери. Продуктивні сили виражають ставлення людини до природи, ступінь оволодіння людиною силами природи.

Водночас головним критерієм суспільного розвитку є розвиток людини, її потреб, інтересів, цілей. Взаємодія особистісних (людини) і речових (засобів виробництва) факторів виробництва є найважливішою умовою зростання продуктивності праці, національного багатства, у процесі такої взаємодії виникає нова продуктивна сила, не властива жодному із цих факторів.

Економічні відносини – сукупність відносин між людьми у процесі виробництва та привласнення матеріальних та духовних благ у всіх сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, розподілі, обміні, споживанні).

Відносини між людьми у сфері виробництва складаються з двох елементів:

- 1) привласнення предметів природи через процес праці;
- 2) відносини спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва тощо як всередині окремого підприємства, так і між підприємствами.

Економічні відносини також формуються у результаті взаємодії двох відносно самостійних підсистем: техніко-економічних та соціально-економічних відносин.

Таким чином, розвиткові продуктивних сил можуть сприяти або гальмувати його як техніко-економічні, так і соціально-економічні відносини.

Найшвидше прогрес продуктивних сил здійснюється тоді, коли їх рівню відповідають названі дві підсистеми відносин.

Соціально-економічні відносини – виробничі відносини, або економічна власність на засоби виробництва. В сучасних умовах вона виступає насамперед у формі привласнення акцій, облігацій та інших цінних паперів.

Економічні відносини – це є базис суспільства, на якому ґрунтуються надбудовчі відносини – соціальні, правові, політичні, національні, культурні, моральні, психологічні та інші.

Господарчий механізм – система основних форм, методів і важелів використання економічних законів, розв'язання суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного розвитку людини й узгодження її інтересів з інтересами колективу, класу, суспільства.

З моменту становлення капіталістичного способу виробництва ядром господарського механізму були ринкові важелі регулювання економіки (механізм стихійного встановлення цін, коливання попиту та

пропозиції, механізм конкуренції тощо). Тому економічна система того періоду називалась ринковою.

З 1929 – 1933 років утворився господарський механізм поєднання державного регулювання та ринкових механізмів. Державне регулювання включає адміністративні (прийняття законів, законодавчих актів і норм) та економічні важелі (податкова, кредитно-фінансова, амортизаційна, регіональна політика, індикативне планування тощо).

Основними функціями господарчого механізму є:

- використання економічних законів;
- розв'язання соціально-економічних суперечностей;
- реалізація відносин власності на засоби виробництва;
- всебічний розвиток людини, її потреб;
- узгодження інтересів окремих індивідів, колективів, соціальних груп, класів.

Типи економічних систем:

- **традиційна економічна система** – на даний момент деякі її риси характерні для слаборозвинутих країн. Вона характеризується багатоукладністю економіки, збереження натурально-общинних форм господарювання, відсталою технікою, широким застосуванням ручної праці, нерозвиненою інфраструктурою, найпростішими формами організації праці і виробництва, бідністю населення. На соціально-економічні процеси значний вплив справляють освячені століттями традиції та звичаї, релігійні та культові цінності, кастовий та соціальний поділ населення;

- **ринкова економічна система** – (економіка капіталізму вільної конкуренції) характеризується пануванням приватної власності на інвестиційні ресурси, передбачає функціонування великої кількості діючих виробників і покупців товарів, свободу вибору підприємницької діяльності, особисту свободу всіх економічних суб'єктів, однаковий доступ їх до ресурсів, науково-технічних досягнень, інформації. Всі

макро- та мікроекономічні процеси регулюються виключно ринковими механізмами;

- **командна економічна система** – базується на пануванні державної власності, одержавленої та монополізації господарства країни, жорсткому, централізованому директивному плануванні виробництва і розподілі ресурсів, відсутності реальних товарно-грошових відносин, конкуренції і вільного ціноутворення;

- **змішана економічна система** є адекватною формою функціонування сучасних розвинутих країн і характеризується такими рисами: високий розвиток продуктивних сил, різноманітністю форм власності, оптимальним поєднанням ринкового механізму з державними методами регулювання економіки, орієнтацією на посилення соціальної спрямованості розвитку економіки.

5. ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ В ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

1. Поняття «власність»
2. Відносини власності
3. Форми та типи власності

Основу економічної системи повинні становити відносини власності. Вони завжди були тим стрижнем у суспільстві, навколо якого формувались і розвивались всі інші суспільні відносини. Привласнення матеріальних та духовних благ у різних економічних системах складає суть економічних відносин, що виражаються **поняттям "власність"**.

Поняття "власність" достатньо складна категорія. Найчастіше його ототожнюють з привласненням. Відносини привласнення в багатьох концепціях власності вважаються базовими. Привласнення вказує, кому належать блага (об'єкти власності), як вони розподіляються і з якою метою використовуються. Об'єктами власності є речі, які присвоюються,

тобто всі елементи суспільного багатства, результати та фактори виробництва. Суб'єктами власності можуть бути окремі особи (громадяни), колективи, організації, фірми, асоціації, держава.

Відносини власності – це певна система відносин з приводу володіння, розпорядження, користування, привласнення і споживання людьми як засобів виробництва, так і результатів праці.

Володіння – головна передумова власності. Але саме по собі володіння ще не означає власності в її повному економічному змісті. Володіти можна і пасивно. Володіння тільки фіксує об'єкт власності, визначає його конкретно.

Користування - це відносини до об'єкту використання, спрямовані на отримання з нього корисного ефекту, при цьому реалізується ідея корисності, яка є абсолютним стимулом еволюції як виробництва конкретних цінностей, так і соціально-економічного розвитку суспільства.

Економічний зміст відносин власності полягає в реальних діях суб'єктів по володінню, розпорядженню і використанню об'єктів власності. Власність складає серцевину системи економічних відносин суспільства. Стабільність розвитку економічної системи залежить від наявності у ній таких форм власності, які б у найбільшій мірі сприяли розвитку продуктивних сил. Тому зміна форм власності відкриває нові горизонти розвитку економічної системи.

Форми власності – приватна і суспільна.

Відмінною рисою **приватної** власності є те, що власник безпосередньо здійснює і реалізує право володіння, розпорядження, використання і привласнення.

Суспільна власність передбачає спільне володіння, розпорядження і виключає індивідуальне. Всі члени суспільства володіють спільно, індивідуально ж - ніхто. Суспільна власність на засоби виробництва зрівнює всіх членів суспільства як співвласників. Вони всі власники. Ніхто не має права на перевагу у володінні. Разом з

тим в межах суспільної власності, оскільки суспільство не може розпоряджатися об'єктами власності безпосередньо, виникає адміністративна монополія, і при суспільному володінні розпорядження і привласнення здійснюється бюрократією (*bureucratie* - буквально влада столу).

Форми власності не є незмінними. Вони виникають, розвиваються, модифікуються і зникають із зміною умов і середовища, в яких вони існують. В основі еволюції форм власності лежить механізм постійного оновлення економічного устрою суспільства.

Історично першою формою власності була колективна, общинна власність на землю. Вона виражала спільне привласнення результатів праці всіма членами общини як єдино можливий засіб її виживання. Вся багатогранність первісних відносин земельної власності зводиться до трьох основних форм:

Азіатська (східна). В цих умовах вся земля розподілялась між общинами, а індивіди та їх сім'ї користувались земельними ділянками як особи, що належали до даного первісного колективу. Общини, в свою чергу, знаходились під владою деспотичної держави і не були самостійними власниками. Вони віддавали державі частину продукту в формі данини;

Антична (греко-римська). Тут одна частина землі знаходилась в розпорядженні общини (держави), а інша - у вигляді дрібних ділянок, парцел - оброблялась окремими сім'ями і була їх приватною власністю;

Німецька. При ній спостерігався більш високий ступінь відособленості землі від общини. Спільна власність на пасовища, ліси служила тільки простим доповненням приватної власності.

Антична і німецька власність були близькі одна до одної тим, що приватна земельна власність в обох випадках базувалась на праці самого власника.

У процесі розвитку продуктивних сил і суспільного поділу праці проходив розпад общини і виділення приватних власників. Розвивався обмін, росла майнова нерівність населення. З'явилася приватна власність, яка була заснована на експлуатації праці рабів і кріпаків.

З розвитком ринкової економіки панівного характеру набула приватна одноосібна власність, яка поступово модифікувалась в акціонерну (корпоративну) власність. Сучасна ринкова економіка ґрунтується на таких основних формах власності: дрібнотоварна, приватна індивідуальна, акціонерна, власність трудових колективів підприємств, державна, інтегрована корпоративна і інтегрована міждержавна.

Основними типами власності є колективна, приватна, державна та наддержавна. В межах кожного з цих типів функціонують різні форми власності.

Колективна (групова) власність — привласнення певним колективом (групою) засобів виробництва, результатів виробництва, яке поєднується з колективним управлінням власністю. Формами колективної власності є сімейна, общинна, кооперативна, колективна капіталістична, колективна трудова та ін. Кожен член колективу є співвласником засобів виробництва і виготовленого продукту і має право на управління власністю.

Приватна власність — привласнення окремим індивідуумом засобів і результатів виробництва та одноосібне управління ним власністю. В межах приватного типу власності розрізняють приватну трудову та приватну капіталістичну форми власності.

Державна власність — привласнення державою, вищими чиновниками державного апарату, вищими менеджерами державних підприємств засобів і результатів виробництва та управління ними об'єктами державної власності. Формами державної власності є загальнодержавна, регіональна, муніципальна, комунальна.

Наддержавна (інтегрована) власність — привласнення багатьма державами, міжнародними монополіями засобів та результатів виробництва, що поєднується з колективним управлінням цими суб'єктами спільними об'єктами власності. Формами цієї власності є галузеві та міжгалузеві наддержавні об'єднання.

6. ТОВАРНЕ ВИРОБНИЦТВО І ТОВАРНО-ГРОШОВІ ВІДНОСИНИ

1. Поняття – товарне виробництво
2. Товар та його властивості
3. Теорія вартості

Товарне виробництво – форма організації суспільного господарства, за якої продукти виробляються економічно відособленими виробниками, котрі спеціалізуються на виготовленні певного продукту, що потребує обміну у вигляді купівлі-продажу на ринку. При цьому продукти праці, якими вони обмінюються, стають товарами.

Товарне виробництво складалося протягом тривалого часу. Його початок припадає на період розпаду первісного ладу та появи рабства. Виникнувши між общинами, обмін товарів проникнув і всередину їх. Дальший розвиток товарного виробництва відбувався у межах рабовласницького та феодального суспільства, в яких товарне виробництво співіснувало з натуральним. Пізніше товарне виробництво як ефективніша форма господарювання починає переважати натуральне і, нарешті, стає домінуючим у капіталістичному суспільстві. Тут товарні відносини поширюються на всі фактори виробництва - засоби виробництва та робочу силу.

Загальною умовою виникнення, розвитку і функціонування товарного виробництва є суспільний поділ праці та спеціалізація, які призводять до спеціалізації виробників на виготовленні окремих видів

продукції або на певній виробничій діяльності. В історії виділяють три, так звані, великі поділи праці:

- 1) відділення землеробства і скотарства;
- 2) виділення ремесел;
- 3) виділення торгівлі, як спеціальної форми діяльності.

В подальшому поділ праці розвивався в напрямку виділення окремих операцій (поопераційний) та появи часткового робітника. Зворотньою стороною цього процесу є кооперація праці.

Безпосередньою причиною виникнення товарного виробництва є економічна відокремленість товаровиробників. Тобто, це таке становище, за якого товаровиробники самостійно вирішують питання господарської діяльності: що виробляти, якими засобами, які ресурси використовувати тощо. Вона передбачає самостійне розпорядження виробленою продукцією, володіння нею, її відчуження і використання відповідно до власних інтересів.

До визначальних рис товарного господарства слід віднести: суспільний поділ праці, економічна відособленість виробників, еквівалентність відносин, ринковий зв'язок між виробниками і споживачами, визнання суспільного характеру праці через ринок, здійснення економічних процесів у товарно-грошових формах шляхом купівлі-продажу, виробництво для обміну і в розрахунку на вигоду, наявність конкуренції, вільне ціноутворення.

Специфіка товарного виробництва насамперед пов'язана з існуванням різних його типів.

По-перше, товарне виробництво поділяється на просте і підприємницьке.

Просте виробництво засноване на особистій праці власника засобів виробництва, дрібне за своїми розмірами, йому властиві пряме поєднання виробника із засобами виробництва, відсутність купівлі-

продажу робочої сили як товару. У формі товару тут виступають лише речові фактори виробництва та готовий продукт.

Просте й підприємницьке товарне виробництво має як спільні риси, так і суттєві відмінності. Спільним є те, що вони існують за умови панування приватної власності на засоби виробництва, ринкової форми зв'язку між виробниками і споживачами, конкуренції між товаровиробниками тощо. Відмінності полягають у тому, що при простому товарному виробництві виробник і власник засобів виробництва і продуктів праці - це одна особа, тоді як при підприємницькому виробництві виробник відокремлений від засобів виробництва і продуктів праці. В умовах простого товарного виробництва процес виробництва здійснюється на основі індивідуальної праці. Він спрямований на задоволення особистих потреб виробника та членів його сім'ї. Підприємницьке виробництво передбачає спільну працю найманих робітників заради прибутку власника господарства. Просте товарне виробництво, як правило, ґрунтується на ручній праці та нескладній техніці, а підприємницьке – на великій машинній індустрії, автоматизованих системах тощо.

Виділяються ще два типи товарного виробництва: перший - із стабільною (охоплює період до другої половини ХХ ст.), другий - з безперервно поновлюваною номенклатурою товарів (розпочався у другій половині ХХ ст.).

Економічною основою товарного виробництва є **товар**.

Товар – це продукт праці, який виробляється для обміну шляхом купівлі-продажу.

Кожний товар має дві властивості: по-перше, задовольняє певну потребу людини, по-друге, здатний обмінюватись на інші блага в певних пропорціях. Тобто йому властиві споживна вартість і вартість. Товаром може бути як матеріальне, так і нематеріальне благо, в тому числі й послуга.

Послуга – це економічне благо, що немає товарної форми, її надають людям, котрим вона потрібна, у формі цілеспрямованої корисної дії чи обслуговування.

Споживна вартість – здатність речі задовольнити певну потребу людини. Причому тут йдеться про задоволення потреб не самого товаровиробника, а інших осіб, тобто ця властивість виявляється як суспільна споживна вартість. Корисність речі надає їй споживної вартості. Товари як споживні вартості відрізняються за призначенням у задоволенні потреб людини: одні з них задовольняють потреби в їжі, другі - в одязі, треті - у засобах пересування тощо.

Споживна вартість речей, їх корисність для людей тісно пов'язана з прогресом науки і техніки, розвитком продуктивних сил у цілому. Споживна вартість властива не лише товарам, які набувають речової форми - хустка, чоботи тощо, а й послугам - вчителя, лікаря, актора. Особливого значення набуває така споживна вартість, як інформація. Розвиток сфери послуг свідчить про ступінь розвиненості суспільства, про те, як воно піклується про основну його цінність - людину.

Вартість, на відміну від споживної вартості, не лежить на поверхні явищ. Вартість - це внутрішня властивість товару, зовнішньою формою прояву якої є мінова вартість.

Вартість – уречевлена в товарі суспільно-необхідна праця, що затрачена на виготовлення даного товару.

Мінова вартість – видиме кількісне співвідношення, в якому споживні вартості одного роду обмінюються на споживні вартості іншого. Кожний окремий товар може обмінюватися на безліч інших у різних кількісних пропорціях; отже, він має безліч мінових вартостей.

Об'єднує всі товари те, що вони – продукти праці. Як згустки певної кількості людської праці, вони є вартостями. Мінові ж вартості виражають співвідношення між затратами праці на виробництво продуктів, що обмінюються. Саме вартість як уречевлена в товарах праця робить всі

товари сумірними, надає їм спільного виміру. Як споживні вартості товари якісно різні, як вартості - якісно однорідні. Всі товари мають споживну вартість, але не всі є корисні.

Серед безлічі товарів, що існують в світі, є такі, що задовольняють одну й ту ж саму потребу людини. Наприклад, кава і чай, спагеті і макарони, печиво чи вафлі. Такі товари називаються взаємозамінюваними (тобто субститутами). Взаємозамінюваною є також низка послуг. Наприклад, транспортування вантажів і пасажирів можна здійснювати за допомогою літаків, поїздів та автомобілів. Крім того, існують товари, здатні задовольняти потреби людини лише в комплексі. Це автомобіль і паливо, стіл та стілець. Такі товари називають взаємодоповнюючими (або комплементарними).

Споживна вартість і вартість товару зумовлені двоїстим характером праці, втіленої у ньому. Праця товаровиробника є водночас і конкретною, і абстрактною. Конкретна форма праці обумовлена тим, що вона завжди спрямована на створення цілком конкретних споживних вартостей (наприклад, стільця, костюму, книги). Для того, щоб виробити якесь благо, потрібні конкретні умови: конкретна професійна підготовка (наприклад, теслі), цілком конкретний предмет праці (дерево), цілком конкретні засоби праці (пилка, молоток). Тому будь-яка трудова діяльність завжди є не що інше, як конкретна праця. Поза конкретною формою трудової діяльності немає праці як такої.

Таким чином, конкретною називається корисна праця, яка створює речі, що задовольняють ті чи інші потреби. Види конкретної праці якісно відмінні один від одного. Відрізняються вони за метою, предметами, засобами праці, характером трудових прийомів та кінцевими результатами. Конкретна праця, створюючи споживну вартість, не може створювати вартість. Вона виражає те, чим товари відрізняються один від одного. Основою ж вартості може бути лише те, що є спільним для всіх видів праці: затрати робочої сили, тобто витрати мускульної,

нервової та розумової енергії. У цій своїй якості праця товаровиробників, що виступає як затрати робочої сили незалежно від її конкретної форми, називається абстрактною. В такому випадку ми побачимо, що і стіл, і костюм, і тифлі - це все праця взагалі.

Слід зазначити, що абстрактна праця створює вартість, яка виражає виробничі відносини. Якщо немає останніх, то немає й абстрактної праці. Наприклад, якщо людина виготовила річ, але не продає її, а дарує кому-небудь, то праця, втілена у цій речі, не є абстрактною і не створює вартості.

Величина вартості товару.

Кожна людина, яка купує або продає будь-який товар, стикається з певними величинами його вартості. Якщо людина не знайома з економічною теорією, то, як правило, вона вважає, що мінові пропорції залежить від попиту і пропозиції. Саме ці два поверхових явища, на перший погляд, і визначають ціну. І справді, якщо на ринку одночасно з'являється багато однорідного товару, тобто росте пропозиція - ціна знижується, а якщо певного товару замало, тобто пропозиція знижується, ціна зростає. Але попит і пропозиція самі залежать від більш глибоких причин.

Мінова вартість визначається вартістю, яка створюється абстрактною працею. Звідси величина вартості товару залежить від кількості праці, тобто робочого часу, необхідного для його виробництва. Чим вищі затрати праці, чим більше часу потрібно для виготовлення товару, тим більша його вартість. Однак різні товаровиробники, які виробляють однорідні товари, працюють при неоднаковій технічній оснащеності виробництва і мають неоднакову кваліфікацію і природний хист. Тому затрати праці на виготовлення однакових товарів у них будуть різні (індивідуальні затрати). Величина вартості товару визначається не індивідуальними, а суспільно необхідними затратами праці.

Суспільно необхідні затрати праці – це робочий час, необхідний для виготовлення товару при наявності суспільно середніх умов виробництва – умов з середнім для даного суспільства рівнем техніки, організації виробництва, умілості та інтенсивності праці.

Суспільно необхідні затрати значною мірою визначаються підприємцями, які виробляють більшу частину даного продукту. Суспільно необхідні затрати праці, або суспільно необхідний робочий час не є незмінною, постійною величиною. Вони змінюються залежно від продуктивності праці, яка вимірюється кількістю продукції виготовленої за одиницю часу.

Продуктивність залежить від багатьох факторів, насамперед від розвитку знарядь, а також від кваліфікації працівників, ступеня розвитку науки і техніки та їх використання у виробництві, організації та управління виробництвом.

Суспільно необхідний робочий час відображає нормальну середню напруженість праці, яка виражається через інтенсивність. Якщо інтенсивність праці зростає, зростають і затрати праці в одиницю часу. Інтенсивніша праця створює за одиницю часу більше вартостей, ніж менш інтенсивна.

Отже, величина вартості товару знаходиться в прямо пропорційній залежності від інтенсивності праці і в обернено пропорційній - від її продуктивності.

Вона залежить також від того, яка праця необхідна для виробництва товару - проста чи складна. **Проста** являє собою працю некваліфікованого працівника, яка не потребує спеціальної підготовки, а **складна** - вимагає спеціального навчання, підготовки. Існує така залежність: чим більше часу необхідно для набуття кваліфікації, тим складнішою буде праця. Товар, що виробляється складною працею, при однакових затратах часу має вищу вартість, ніж створений простою працею. Складна праця включає як працю кваліфікованого працівника,

так і працю, затрачену на навчання. Тому вона виступає як помножена проста праця. Зведення різних видів складної праці до простої здійснюється не шляхом спеціальних розрахунків, а стихійним, ринковим шляхом.

Теорія вартості.

Визначення цінності товару у матеріально-речовій формі, у формі послуги чи інформації - одне з головних завдань економічної теорії, яке намагаються розв'язати економісти різних шкіл і напрямів протягом усієї свідомої історії людського буття.

Підходів до визначення цінності товару існує багато, кожен з них ґрунтується на певній теорії, серед яких найбільш поширеними є теорії трудової вартості, граничної корисності, попиту й пропозиції, факторів виробництва, інформаційна.

Трудова теорія вартості. Підхід, згідно з яким за основу цінності товару беруть кількість витраченої праці, дістав назву вартісного, а теорія, на якій він заснований - вартісної. Основи вчення трудової теорії вартості заклали англійські економісти У.Петті, А.Сміт, Д.Рікардо. Але найбільш повно її розробив К.Маркс. Розкриваючи еволюцію форми вартості, він довів, що форма вартості, хоча вона реально й існує, безпосередньо не сприймається, а виявляється лише у мінових відносинах.

Товар набуває форми вартості лише при зіставленні з іншими товарами. Світовій економічній науці відомі й інші теорії вартості: ті, що в центр уваги ставили витрати, і ті, що перемістили його на кінцеві результати виробництва.

Основоположником **теорії "факторів виробництва"** був Ж.Б. Сей. Як фактори він виділяв землю, капітал, працю, за якими стоять рента, процент на капітал і заробітна плата. Це - витрати виробництва, які формують оцінку факторів виробництва. Вони і визначають економічну

доцільність і результати виробництва. Чим більша наявність у країні того чи іншого фактора, тим відносно нижчі їх ціни.

Французькі економісти Ж.Б.Сей і Ф.Бастіа трактували формування вартості в процесі виробництва як результат витрат трьох його основних факторів: праці, капіталу, землі. Всі вони беруть рівноправну участь у створенні вартості. Кожний з цих факторів "створює" відповідну частину вартості: праця - заробітну плату, капітал - відсоток, а земля - ренту.

Теорія граничної корисності. Основою цінності товару теорія граничної корисності вважає ступінь корисного ефекту, який він приносить споживачу. Найбільш відомими представниками теорії були У.Джевонс, А.Маршал, К.Менгер, Ф.Візер, Е.Бем-Баверк, Д.Кларк. Головна ідея даного підходу полягає в тому, що зведення вартості до витрат (самої праці чи праці, землі, капіталу) є неприйнятною, тому що не дає змоги врахувати корисність товару. Вартість на їхню думку, визначається суб'єктивною граничною корисністю останньої реальної одиниці певного блага.

Наприклад, у наявності є певний обсяг матеріальних благ. Перша одиниця цього блага задовольнятиме найбільш постійну потребу, друга - вже задовольняє менш настійну потребу, третя - ще меншу потребу і т.д., аж поки потреба не буде задоволена повністю. Остання одиниця блага, яка задовольнила найменшу потребу людини, становитиме граничну корисність.

Наприклад, людину мучить спрага. Перша склянка води задовольняє її найсильнішу потребу, друга - меншу, а третя - повністю задовольняє потребу у воді. Третя склянка води становить граничну корисність, бо більше потреби у воді людина вже не має.

Корисність блага полягає у здатності задовольняти потреби і в міру її задоволення корисність блага знижується. Кожна наступна одиниця блага, яка задовольняє найменш суттєву потребу, становить граничну

корисність. Саме вона і визначає цінність товарів і в кінцевому підсумку їх ринкову ціну.

На основі поняття граничної корисності обґрунтовуються такі поняття, як граничні витрати, граничний дохід тощо. Ці терміни широко застосовуються у граничному аналізі. Останній ґрунтується на тому, що в основі будь-якого економічного рішення лежить вибір. У цьому виборі той, хто приймає рішення, зіставляє додаткові витрати і одержаний дохід. Додаткові витрати здійснюються у межах граничного доходу.

Теорія попиту і пропозиції. Представники цього напряму в економічній науці вважають, що реальна цінність товару дорівнює фактичній ціні, яка встановлюється на ринку відповідно до попиту і пропозиції товарів (послуг). Попит і пропозиція є реальним відображенням стану ринкової економіки, в якому протистоять інтереси господарюючих суб'єктів - покупців і продавців.

Способом розв'язання цієї суперечності є формування ринкових цін, що веде до встановлення рівноваги між попитом і пропозицією, а отже, і до відтворення стимулів економічних суб'єктів виробляти і купувати товари. Ця ситуація можлива і досягається при таких цінах і обсягах товарів, коли обсяг попиту відповідає обсягу пропозиції. Саме за таких умов утворюється ціна рівноваги.

Розвиток сучасної технологічної революції, соціалізація виробничих процесів, перетворення інформації в домінуючий об'єкт власності, основний ресурс виробництва, що втілює в собі переважно витрати інтелектуальної робочої сили, привів до появи і поширення серед західних дослідників **інформаційної теорії вартості**.

Згідно інформаційної теорії вартості домінуючим типом у структурі суспільної праці є не структурно розчленована, а цілісна, переважно інтелектуальна, озброєна науковими знаннями праця.

7. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКУ

1. Сутність і функції ринку
2. Попит, пропозиція та конкуренція
3. Класифікація та структура ринку
4. Інфраструктура ринку

Ринок – головний регулюючий механізм у системі суспільного відтворення, що функціонує на основі товарного виробництва. Ринок розглядається як впорядкована структура, що забезпечує нормальну взаємодію продавців і покупців.

Функції ринку:

- **функція регулювання** – ринок регулює всі економічні процеси – виробництво, обмін, розподіл та споживання, визначаючи пропорції і напрями розподілу економічних ресурсів на мікро- та макрорівні за рахунок розширення або звуження попиту та пропозиції;

- **функція стимулювання** – ринок спонукає виробників товарів та послуг до зниження витрат, підвищення якості та споживчих властивостей товарів. Він створює дієвий механізм мотивації праці, стимулює підвищення ефективності економіки на основі впровадження найпередовіших досягнень науки та техніки;

- **розподільча функція** – доходи виробників і споживачів у ринковій економіці диференціюються через ціни, зумовлюючи соціальне розшарування суспільства за доходами;

- **функція санації** – ринок через конкуренцію очищає економічне середовище від неконкурентоспроможних господарств і підтримує найефективніші. Цей механізм санації економічного доквілля деперсоніфікований і тому не може бути упередженим і несправедливим;

- **алокаційна функція** – ринок забезпечує виробництво оптимальної комбінації товарів та послуг за допомогою найефективнішої

комбінації ресурсів, за якої товари та послуги виробляються з мінімальними витратами;

- **інформативна функція** – ринок через ціни інформує виробника, торговця, споживача про те, що вигідно виробляти й купувати, а що – ні, скільки чого треба запропонувати, на які верстви населення варто орієнтуватися у своїй господарській діяльності;

- **функція інтеграції** – ринок об'єднує суб'єктів економічної системи в одне ціле, сприяючи формуванню єдиного економічного простору як у межах окремої держави, так і в межах світової економіки.

Умови існування та розвитку ринку:

- **суспільний поділ праці**, що ґрунтується на спеціалізації. Спеціалізація визначається порівняльними перевагами або відносно меншою альтернативною вартістю виробництва;

- **економічна відокремленість** суб'єктів господарювання зумовлена наявністю різних форм власності (що, скільки і як виробляти, вирішує сам товаровиробник);

- **величина транзакційних витрат** визначає умови та межі ділової активності;

- **вільний обмін ресурсами**, який забезпечує вільне ціноутворення та ефективне господарювання.

Попит в економічній науці означає платоспроможну потребу, тобто потребу, яку суб'єкт здатний оплатити.

Закон попиту визначає обернену залежність між ціною обсягом попиту (кількістю товару).

На попит також діють нецінові фактори:

- кількість покупців (збільшення покупців підвищує ринковий попит і навпаки);

- доходи споживачів (пряма залежність між доходами і попитом);

- очікування споживачів (пряма залежність між доходами і попитом);

- ціни на супутні товари – якщо зростає ціна на товар-субститут (взаємозамінний товар), то попит на нього підвищується. Якщо зростає ціна на товар-комплімент (доповнюючий товар), то зменшується попит і на цей товар, і на доповнюючий;

- місткість ринку чим розвиненіший ринок, тим більше він спонукає економічних суб'єктів до пошуку нових джерел доходу задля збільшення свого платоспроможного попиту;

- сезонність.

Пропозиція – це обсяг товарів та послуг, який виробники хочуть і можуть поставити на ринок за різною ціною за певний проміжок часу.

Сталий причинно-наслідковий зв'язок між ціною та обсягом товарів (послуг), який товаровиробник здатний поставити на ринок, виражається **законом пропозиції**.

Змість **закону пропозиції** полягає в тому, що чим вища ціна (за інших рівних умов), тим більше товару за такою ціною товаровиробники готові запропонувати на ринок упродовж певного проміжку часу, і навпаки, чим нижча ціна, тим менше товарів виробник бажатиме і зможе поставити на ринок.

Нецінові фактори впливу на пропозицію:

- технологічний прогрес – застосування нових технологій;

- зміна цін на ресурси – це призводить до збільшення витрат на ресурси, зростання собівартості продукції, що змушує підприємства скорочувати пропозицію свого товару;

- зміна цін на споріднені товари;

- зміни у бюджетно-податковій політиці;

- очікування підприємців.

Конкуренція означає економічне суперництво між відокремленими виробниками продукції, робіт, послуг щодо задоволення інтересів, пов'язаних з продажем продукції, виконання робіт, наданням послуг одним і тим самим споживачам.

Основне завдання конкуренції – завоювати ринок у боротьбі за споживача, перемогти своїх конкурентів, забезпечити одержання сталого прибутку.

Умови виникнення конкуренції:

- наявність на ринку великої кількості виробників будь-якого конкурентного продукту або ресурсу;
- свобода виробників щодо вибору господарської діяльності;
- відповідність між попитом і пропозицією;
- наявність ринку засобів виробництва.

Позитивні риси конкуренції в тому, що вона є рушійною силою ринкової економіки. в умовах конкуренції перемагає той, хто створює якісну продукцію при найменших витратах виробництва завдяки використанню науково-технічних досягнень, передової організації виробництва.

Негативні риси конкуренції полягають у тому, що дрібні виробники витісняються великим капіталом: одні банкрутують, інші збагачуються, посилюється соціальне і майнове розшарування населення, зростає безробіття, посилюється інфляція.

Підсумки конкуренції оцінюють самі споживачі, надаючи перевагу тим чи іншим товарам. Вона є процесом-причиною, що зумовлює утворення вартості.

Роль конкуренції у ринковій економіці виявляється через певні **функції**, які вона виконує:

- **функція регулювання** – для того щоб перемогти у конкурентній боротьбі, підприємець повинен виготовляти товар, якому надає перевагу споживач (суверенітет споживача). Виходячи з цього, під впливом ціни капітали спрямовуються в ті галузі, де можливий найвищий прибуток;
- **функція мотивації** – для підприємця конкуренція означає шанс і ризик одночасно: підприємства, що пропонують кращу продукцію отримують нагороду у вигляді більших прибутків, це стимулює науково-

технічний прогрес; підприємства, що не реагують на уподобання клієнтів або порушують правила конкуренції на ринку, виявляються покараними у вигляді збитків або виштовхуються з ринку;

- **функція розподілу** – конкуренція дозволяє розподіляти прибуток серед підприємств та домогосподарств відповідно до їхнього внеску;

- **функція контролю** – конкуренція обмежує і контролює економічну силу кожного підприємства.

Конкуренція спонукає до дії різноманітні **стратегії конкурентної боротьби**, кожна з яких спрямована на різні умови економічного середовища та різні ресурси, що є у розпорядженні фірми. Це допомагає фірмам вдало пристосовуватись до умов вимог ринку.

Типи компаній в залежності від вибраної ними стратегії:

- **віолентна (силова) стратегія** характерна для фірм, що діють у сфері великого, стандартного виробництва товарів та послуг, фірма намагається домінувати на загальному ринку, витісняючи з нього конкурентів;

- **патієнтна (сегментна) стратегія** притаманна фірмам, що обрали шлях вузької спеціалізації, яка передбачає виготовлення особливої, унікальної продукції для обмеженого кола споживачів;

- **комутантна (локальна) стратегія** переважає в умовах звичайного бізнесу в місцевих (локальних) масштабах, ці фірми легко йдуть на кардинальну зміну сфери комерційної діяльності, на яку фірми неспроможні;

- **експлерентна (піонерська) стратегія** пов'язана зі створенням нових або радикальною зміною старих сегментів ринку, це не просто поліпшення якості товарів та послуг, а пошук у край ризикованих, але наймовірно вигідних (у випадку успіху) революційних рішень.

Конкуренція може бути **внутрішньогалузева, міжгалузева, міжнародна.**

Ще її можна поділити на **сумлінну та несумлінну (нечесну)**.

Основними **методами сумлінної конкуренції** є:

- підвищення якості продукції;
- зниження ціни (“війна цін”);
- реклама;
- розвиток до- і післяреалізаційного обслуговування;
- створення нових товарів і послуг із використанням досягнень науки і техніки і т.ін.

Згідно із вищевказаними методами конкуренція поділяється на **цінову та нецінову**.

Конкуренція може бути **досконалою та недосконалою**.

Досконала конкуренція передбачає, що ринок складається з великої кількості конкурентів (виробників, продавців). Вони пропонують покупцям товарний продукт з однаковими якісними параметрами або ж цілком ідентичні товари. Причому частка кожного з них настільки мала, що практично ніхто не може впливати на ціну ринку.

Недосконала конкуренція буває **монополістичною та олігополістичною**:

- **монополістична конкуренція** діє на ринку з відносно великою кількістю економічних суб’єктів (від 10 до 100), кожен з яких має певний вплив на ціни внаслідок специфічного товару, який він виготовляє, й може мати і реалізовувати монопольну владу;

- **олігополія** – це тип ринкової структури, коли декілька великих фірм монополізують виробництво та збут основної маси продукції і ведуть між собою нецінову конкуренцію;

- **монопсонія** – це тип ринкової структури, при якій існує монополія одного покупця товару. Обмежуючи свої закупівлі, покупець забезпечує собі монопольний прибуток за рахунок втрати частини доходів продавця;

- **олігопсонія** – це тип ринкової структури, при якій існує невелика вузькоспеціалізована група покупців певного товару;

- **дуополія** – це тип ринкової структури, при якій існує тільки два постачальники певного товару і між ними повністю відсутні монополістичні угоди про ціни, ринки збуту та інше;

- **білатеральна монополія** – це тип ринкової структури, при якій виникає протиборство єдиного постачальника і єдиного споживача.

Монополія виростає із конкуренції. Логічно цей процес виглядає таким чином:

- **конкуренція** зумовлює диференціацію товаровиробників (збагачення одних і розорення інших). Унаслідок цього відбувається процес концентрації виробництва й капіталу;

- **концентрація** виробництва, тобто зосередження засобів виробництва і обсягів виробництва на великих підприємствах, спричиняє загострення конкуренції між дедалі більшими підприємствами;

- **монополізація** – економічний результат концентрації та централізації виробництва та капіталу.

Основні типи монополій:

- монополія окремого підприємства;
- монополія як змова;
- монополія, що ґрунтується на диференціації продукту.

Класифікація монополій:

- **закрита монополія** – це галузь, захищена від конкуренції за допомогою юридичних обмежень;

- **природна монополія** – галузь, у якій довгострокові середні витрати досягають мінімуму тільки тоді, коли одна фірма обслуговує весь ринок в цілому;

- **відкрита монополія** – це економічне явище, при якому фірма на деякий період стає єдиним постачальником певного продукту, не володіючи при цьому ніяким спеціальним захистом від конкуренції, як це має місце у випадку закритої або природної монополії.

Класифікація ринків:

за об'єктами обміну:

- ринок ресурсів (ринок праці, ринок капіталу, ринок землі та нерухомості);
- товарний ринок (ринок споживчих товарів, ринок послуг, ринок науково-технічних розробок та інформації);
- фінансовий ринок (грошовий ринок, ринок цінних паперів, валютного ринку);

залежно від умов, в яких діють господарюючі суб'єкти:

- вільний ринок;
- монополізований;
- монополістична конкуренція;
- регульований;

за територіальною ознакою:

- місцевий;
- регіональний;
- національний;
- світовий;

стосовно відповідності чинному законодавству:

- легальний;
- тіньовий;

стосовно способу формування:

- стихійний;
- організований.

Структура ринку – сукупність окремих ринків у межах національної економіки (внутрішнього ринку), світового господарства та його окремих регіонів і взаємодія між ними.

В межах національної економіки виділяють:

- структуру ринку технологічного способу виробництва;
- структуру ринку економічної власності.

До першої належать ринок засобів праці, природних ресурсів, предметів праці, землі, робочої сили, форм і методів організації виробництва, інформації, технології тощо; до другої – ринок товарів, нерухомості, інтелектуальної власності, послуг, фінансовий ринок та інше. Кожен ринок, в свою чергу, може бути об'єднаним у межах приватної, колективної та державної власності.

Елементи кожної з цих структур ринків поділяють на локальні ринки. Зокрема, ринок товарів – на оптовий та споживчий ринок; ринок інтелектуальної власності – на ринок патентів, ліцензій, “ноу-хау”, програмного забезпечення і т. ін.; фінансовий -- на ринок інвестицій (довгострокових кредитів) ринок грошей (короткострокових кредитів), ринок валюти, цінних паперів, золота (який одночасно є і ринком товарів).

Інфраструктура ринку – комплекс інститутів, служб, підприємств, організацій, які забезпечують нормальний режим безперебійного функціонування ринку.

Вона складається із **підсистем**:

- **організаційно-технічна** (товарні біржи, оптові ринки, аукціони, торговельно-промислові палати, сервісні центри, опціони, ярмарки, транспортні комунікації, ріелторські фірми, земельні аукціони);

- **фінансово-кредитна** (банки, фондові біржи, валютні біржи, фінансові небанківські інститути, страхові компанії, інвестиційні, пенсійні та інші фонди, ощадні каси та інші);

- **державно-регулятивна** (законодавче регулювання ринкових відносин – біржі праці, служби зайнятості, ліцензування, оподаткування, митна система, державні фонди для сприяння діловій активності тощо);

- **науково-дослідне та інформаційне забезпечення** (науково-дослідні установи з вивчення ринкових проблем, консалтингові компанії, інформаційні центри та агенства, рекламні агенства, спеціальні навчальні заклади, юридичні фірми та інше).

8. ЗМІШАНА ЕКОНОМІКА ТА ЇЇ ТИПИ

1. Поняття змішана економіка та моделі змішаної економіки.
2. Причини виникнення змішаної економіки
3. Державне регулювання

Змішана економіка – це модель соціально-економічного розвитку, що передбачає поєднання приватної і державної форм власності, плану і ринку, проведення інституціонально-соціальних реформ для побудови прогресивного ладу.

Виділяють три моделі.

Американська модель. Її основу становить система заохочення підприємництва, досягнення особистого успіху, збагачення найактивнішої частини населення. Завдання соціальної рівноваги громадян при цьому гостро не ставиться, а пряме державне втручання в економіку є незначним і охоплює такі питання як визначення правил гри на ринку, використання бюджетної системи, перерозподіл доходів через податкові механізми та ін.

Японська модель. Характерне державне втручання в економіку. Розвиток економіки підпорядкований загальним національним завданням, велику роль відіграє економічне планування (індикативне). Розв'язанням соціальних завдань безпосередньо займаються корпорації і об'єднання.

Шведська модель. Характерною особливістю є її соціальна спрямованість на рівні державної політики. Скорочення майнової нерівності досягається за рахунок перерозподілу доходу через бюджет на користь менш забезпечених верств населення.

Модель змішаної економіки в кожній країні залежить насамперед від індивідуальних факторів (природні, демографічні, технічні, місце

країни в світовому господарстві та ін), цілей та пріоритетів державної політики.

Суб'єктами змішаної економіки є домогосподарства, підприємства (фірми) і держава.

Основні причини виникнення змішаної економіки:

1. Недосконалість і негативні соціально-економічні наслідки ринкової системи саморегулювання (безробіття, бідність, соціальна нерівність, економічні кризи).

2. Зростання монополізації виробництва, капіталу і ринку, що порушує відносини економічної свободи і вільної конкуренції, еквівалентного обміну.

3. Зростання суспільних потреб у товарах і послугах колективного користування (оборона, транспорт, освіта, зв'язок), виробництво яких не стимулює ринковий механізм.

4. Необхідність збереження не відтворюваних ресурсів захисту навколишнього середовища, раціонального використання загальнолюдських ресурсів.

5. Необхідність перерозподілу доходів з метою задоволення соціальних потреб і соціального захисту населення.

6. Розвиток колективних і державної форм власності, які містять у собі формальний засіб, матеріальні умови розвитку нових укладів.

Основні властивості змішаної економіки:

1. Багатосекторність та поліморфізм в економіці;

2. Взаємодія та взаємопереплетення її секторів і форм господарювання;

3. Рухливість у часі і просторі механізму господарювання;

4. Перехід одних форм в інші, що забезпечує гнучкість і цілісність системи;

5. Відносна стійкість і стабільність на основі збалансування різнорідних економічних інтересів;

6. Здатність амортизувати циклічні коливання, запобігати глибоким економічним спадам, пом'якшувати конфлікти;

7. Економічна свобода і рівність господарюючих суб'єктів.

У сучасній змішаній економіці держава має ряд **важелів (регуляторів)**, за допомогою яких впливає на суспільне виробництво:

- Планування;
- Податки;
- Бюджет;
- Ціноутворення;
- Дотації;
- Кредит.

Регулювання – це система централізованих заходів, які проводить держава з метою утримання економічної системи в даному стані або забезпечення її розвитку на перспективу. Розрізняють короткострокове (поточне) або довгострокове регулювання.

Короткострокове регулювання – це комплекс антикризових та антициклічних заходів держави, спрямованих на пом'якшення наслідків економічних криз, згладжування циклічного характеру, розвитку економіки.

Довгострокове регулювання здійснюється у формі економічного програмування. Програмування може бути кон'юнктурним і структурним. Кон'юнктурне програмування спрямоване на регуляцію процесу відтворення через маніпулювання господарською кон'юнктурою з метою одночасного досягнення таких макроекономічних показників:

- Стабільності цін;
- Сталих темпів економічного розвитку;
- Повної зайнятості;
- Збалансованості платіжного балансу.

Оснoву структурного програмування становить кон'юнктурне програмування, доповнене програмами економічного і соціального розвитку. Воно передбачає:

- наявність зрілого державного сектора в галузі виробництва або в кредитно-грошовій сфері;
- високий ступінь взаємодії приватного й державного секторів;
- значний ринок державного споживання.

9. СУСПІЛЬНИЙ ПРОДУКТ І ЙОГО ФОРМИ. НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХІД

1. Суспільний продукт такої форми
2. Національний дохід

Сукупний суспільний продукт (ССП) – вся маса матеріальних і духовних благ, створених суспільством за певний проміжок часу (як правило, за рік).

За натурально-речовою ознакою сукупний суспільний продукт поділяється на 2 підрозділи: *I - виробництво засобів виробництва, II - виробництво предметів споживання*. За вартістю ССП складається з перенесеної вартості (тобто спожитої частини вартості засобів виробництва) (ПВ), вартості необхідного продукту (НП) (сукупну в суспільстві вартість робочої сили, заробітну плату) та додатковий продукт (ДП) (прибуток).

$$\text{ССП} = \text{ПВ} + \text{НП} + \text{ДП}$$

Існують різні способи обміну результатів суспільного виробництва: в залежності від того, які саме аспекти цього виробництва оцінюються і досліджуються, обліковують ті чи інші його елементи. Найбільш відомі такі способи обліку результатів суспільного виробництва.

Валовий суспільний продукт (ВСП) – вартість всієї маси товарів і послуг, створених у суспільстві протягом року (або іншого проміжку часу),

або сума виробленої за рік валової продукції всіх галузей матеріального виробництва.

ВСП містить у собі подвійний рахунок – результати проміжного виробництва: вугілля, чавун, сталь, прокат та інші сировинні матеріали і напівфабрикати, а також незавершене виробництво.

$ВСП = ССП - \text{нематеріальне виробництво.}$

Кінцевий суспільний продукт (КСП) – вартість всієї маси товарів і послуг, створених суспільством протягом року для кінцевого використання

$КСП = ВСП - \text{подвійний рахунок і незавершене виробництво.}$

Валовий національний продукт (ВНП) – вся маса матеріальних і духовних благ, створених у суспільстві протягом року для кінцевого використання.

$ВНП = КСП + \text{нематеріальне виробництво.}$

$ВНП = ССП - \text{подвійний рахунок і незавершене виробництво.}$

Розрізняють також **валовий внутрішній продукт (ВВП)**.

$ВВП = ВНП - \text{доходи громадян, що працюють за кордоном, або продукція підприємств, що знаходяться за кордоном.}$

Чистий продукт (ЧП) – частина валового національного продукту.

$ЧП = ВНП - \text{вартість відшкодованої частини засобів виробництва (вартість предметів праці та витраченої на виробництво ВНП частини засобів праці).}$

$ЧП = \text{вартості необхідного продукту (НП) + вартість додаткового продукту (ДП).}$

$ЧП = \text{Фонд заробітної плати галузей матеріального виробництва + сумарний прибуток в суспільстві.}$

Чистий продукт – реальний дохід, який суспільство може використати для особистого споживання та розвитку виробництва, тобто це новостворена в суспільстві протягом року вартість або національний дохід суспільства.

ЧП = НД

Національне багатство – сума матеріальних та духовних благ, які є в розпорядженні суспільства. Національне багатство нагромаджується протягом усього історичного періоду виробничої діяльності суспільства.

До національного багатства входять природні ресурси, нагромаджені засоби виробництва та предмети споживання. Включає національне багатство і духовні надбання суспільства: виробничий досвід, освітній потенціал, досягнення науково-технічної думки, національно-культурні надбання, інформаційні ресурси тощо.

У структурі національного багатства виділяють виробничі фонди (основні та оборотні), основні фонди соціальної сфери (школи, лікарні, культурно-освітні і спортивні споруди, житлові будинки), а також особисте майно населення (за виключенням товарів короткострокового використання).

Національне багатство становить собою сукупні можливості суспільства у подальшому матеріальному та духовному розвитку.

10. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І ЙОГО ЧИННИКИ

1. Сутність і типи економічного зростання.
2. Нагромадження капіталу і форми нагромадження.
3. Заощадження та інвестиції.
4. Теорії циклів і закон циклічного розвитку економіки.

Сутність поняття «**економічне зростання**» можна визначити як кількісне збільшення та якісне вдосконалення за відповідний період результатів виробництва (товарів, послуг) та його основних факторів, що знаходить свій вираз і в комплексному вдосконаленні соціально-економічних відносин у суспільстві.

Виокремлюють два основних **типи економічного зростання**: екстенсивний та інтенсивний.

Екстенсивний тип економічного зростання забезпечується за рахунок кількісного збільшення обсягів функціонуючих факторів виробництва і практично при збереженні незмінними їх попередніх техніко-технологічних параметрів.

Інтенсивний тип економічного зростання характеризується розширенням виробництва на основі якісного поліпшення всіх його факторів, тобто раціональнішого використання всього виробничого потенціалу.

Як відхилення від закономірного процесу економічного зростання в окремі періоди для ряду країн може мати місце **регресивний тип розвитку**, для якого характерне довготривале зниження обсягів суспільного виробництва.

Аналіз змісту рушійних сил економічного зростання починається з розгляду **відтворення суспільного виробництва** як безперервного процесу виробництва.

Рушійними силами економічного прогресу, як і кожного іншого динамічного піднесення, є суперечності.

У сфері економічних відносин потреби набувають форми економічних інтересів і стимулів.

Економічні інтереси — це спонукальні мотиви господарської діяльності людей (як господарюючих суб'єктів), які зумовлені їх місцем у системі відносин власності та наявній системі потреб.

Визначальну роль в обумовленості (детермінації) як типів, так і темпів економічного зростання відіграє процес **нагромадження капіталу**, у ході якого відбуваються суттєві зміни в структурі капіталу, пов'язані з науково-технічним прогресом.

Норма нагромадження (виражена у процентах) характеризує відношення між часткою чистого доходу (прибутку), яку господарюючий

суб'єкт (підприємець, фермер, держава) спрямовує на розвиток виробництва або будь-якої власної справи, до загальної суми отриманого ним прибутку (доходу).

Процес нагромадження капіталу органічно пов'язаний з процесами **заощадження та інвестування**. Вони здійснюються як юридичними, так і фізичними особами з різних причин, незалежних одна від одної.

Заощадження роблять окремі особи, домашні господарства (сім'ї), де наміри можуть бути різними: бажання зібрати певну суму для майбутніх витрат (купити будинок, автомобіль тощо); прагнення забезпечити певний статок для дітей; потяг до влади, яку дає велике багатство; або просто індивід схильний заощаджувати «на чорний день» тощо.

Інвестиції — це сукупність витрат, що реалізуються у формі довгострокових вкладень капіталу в різні галузі та сфери економіки.

Виокремлюють фінансові та реальні інвестиції.

Фінансові інвестиції в основному складають вкладення в цінні папери (акції, облігації та ін.), що випускаються приватними компаніями або державою. Ці інвестиції лише частково спрямовуються на збільшення реального капіталу, а значна частина їх залишається непродуктивним вкладенням капіталу.

Вкладення в основний капітал і на приріст матеріально-виробничих запасів називають **реальними інвестиціями**.

Ефективність нагромадження характеризується коефіцієнтом приросту капіталомісткості, який розраховується як відношення валових інвестицій в основний капітал до приросту валового національного продукту за відповідний (той самий) період у незмінних (базових) цінах.

У загальному (концентрованому) вигляді роль інвестицій проявляється в темпах і масштабах економічного зростання, яке вимірюється двома способами:

1. Як збільшення реального виробництва валового внутрішнього продукту чи національного доходу;
2. Як приріст того й іншого на душу населення.

В аналітичній практиці це — розрахунки річних темпів їх зростання в процентах.

Важливо розрізняти **потенційні та фактичні темпи зростання**.

Потенційні – це ті, яких суспільство може досягти на межі своїх виробничих можливостей, тобто коли воно реалізує принцип «мінімум витрат — максимум виробництва».

Фактичні темпи зростання можуть бути нижчими за можливі (потенційні) через недовикористання наявних виробничих факторів, особливо через прийняття помилкових управлінських рішень.

Найбільш концентровано і комплексно характеризує економічне зростання **показник продуктивності суспільної праці**, що визначається як відношення (у грошовій формі) випуску продукції (в масштабах країни — національного доходу) до затрат живої праці.

Зворотний показник продуктивності праці — це **трудомісткість праці**. Він показує, скільки необхідно суспільству затратити праці, щоб виготовити одиницю продукції.

Близький до них **показник інтенсивності праці**, який характеризує затрати праці за одиницю часу.

Відношення (в грошовій формі) обсягу продукції до основного капіталу визначає продуктивність капіталу, або показник **фондовіддачі**.

Зворотний йому показник — це **капіталомісткість продукції**.

Наскільки раціонально, продуктивно використовуються обмежені природні ресурси, характеризує показник **матеріаломісткості** — відношення (в грошовій формі) виготовленої продукції до затрат використаних ресурсів.

З точки зору маржиналіського підходу до аналізу граничних показників, важливими є показники **граничної продуктивності факторів**

виробництва. Вони характеризують обсяг приросту національного доходу від приросту відповідного фактора: праці; капіталу; природних ресурсів.

Економічне зростання час від часу чергується з процесами застою та спаду обсягів виробництва, тобто зниженням усієї економічної (ділової) активності. Такі періодичні коливання свідчать про циклічний характер економічного розвитку.

Циклічність — це об'єктивна форма розвитку національної економіки і світового господарства як єдиного цілого.

За своїм змістом циклічність поділяється на кілька типів економічних циклів: **короткі** (2—3 роки), **середні** (близько 10 років) та **довгі** (40—60 років).

Економічний цикл (у класичному трактуванні) включає такі фази: кризу, депресію, поживавлення та піднесення, яке знаходить своє остаточне відображення у новій кризі.

Криза — це різке порушення існуючої рівноваги внаслідок диспропорцій, що зростають. Відбувається скорочення попиту на товари, а також виникає надлишок їх пропозиції. Труднощі зі збутом призводять до скорочення виробництва і росту безробіття. Зниження платоспроможності населення ще більше ускладнює збут. Усі економічні показники погіршуються. Відбувається падіння рівнів заробітної плати, прибутку, інвестицій, цін. Криза завершується з початком депресії.

Депресія — це фаза циклу, яка виявляється в застої виробництва. На цій фазі відбувається просте відтворення, виробництво не збільшується, проте й не зменшується. Поступово реалізуються товарні запаси, які виникли під час кризи через різке зменшення платоспроможного попиту. Рівень безробіття залишається високим, але стабільним. Проте поступово зростає сукупний попит і готуються умови для наступного поживавлення виробничої та комерційної діяльності.

Пожвавлення розпочинається з незначного зростання обсягу виробництва (у відповідь на зростання попиту) і помітного скорочення безробіття. Поступово обсяг виробництва досягає попереднього найвищого рівня й економіка вступає у фазу піднесення.

Піднесення (зростання) — це така фаза циклу, коли обсяг виробництва перевищує обсяг попереднього циклу і зростає високими темпами. Будуються нові підприємства, підвищується зайнятість, активізується попит на капітальні й споживчі блага, доходи та прибутки, зростають ціни й процентні ставки, жвавішає комерційна діяльність, прискорюється обіг капіталу.

Таким чином, розпочинається справжній економічний бум, швидке економічне зростання, яке, проте, вже закладає основу для наступної нової кризи, котра і завершатиме цикл.

11. РОЗПОДІЛ НАЦІОНАЛЬНОГО ДОХОДУ. СПОЖИВАННЯ, ЗАОЩАДЖЕННЯ І ДОБРОБУТ ЛЮДИНИ

1. Розподільчі відносини та їх місце у відтворювальному процесі.
2. Диференціація доходів населення.
3. Сутність механізму перерозподілу національного доходу та доходів населення.
4. Споживання, заощадження та добробут людини.

Розподіл – одна із фаз, стадій суспільного, економічного відтворювання; зв'язуюча ланка між виробництвом і споживачем.

Об'єкти розподілу можна поділити на три групи: фактори виробництва, доходи, продукти.

Суб'єктами розподілу є індивіди, домогосподарства, підприємства, держава. Розподіл у відтворюванні виконує потрібну роль:

- Є умовою виробництва (розподілу факторів);

- Визначає характер і кількісний рівень споживання.

Залежно від форм власності на фактори виробництва визначають характер розподілу доходів.

Доходи – це грошові кошти, що отримують фізичні і юридичні особи за результатами господарської діяльності, використаної власності чи у формі соціальних виплат, громадських внесків тощо.

В економічній літературі розподільчі відносини розглядають в основному через призму розподілу національного доходу.

Національний дохід – це сукупний дохід в економіці, який отримують власники факторів виробництва, заново створена власність, загальна сума доходу, що отримує населення країни за відповідний проміжок часу.

Рух національного доходу наступний:

Виробництво → Розподіл → Перерозподіл → Використання

Розрізняють функціонально-факторний та індивідуальний розподіли національного доходу.

Функціонально-факторний розподіл означає розподіл національного доходу залежно від ролі кожного фактору у створенні продукту. В міру розвитку економіки вдосконалювалася й теорія співвідношення між факторами і доходами. В епоху класичної політекономії склалося 3-факторна модель розподілу доходу:

Неокласики застосовували 4-факторну модель:

Сучасні економісти виділяють 5-факторну модель, додаючи зв'язок Держава – Трансферти.

Трансферти – урядові виплати, замість яких не отримуються товари чи послуги.

Індивідуальний розподіл визначає особливі доходи. До цих доходів слід віднести: чисту заробітну плату, доходи від індивідуальної трудової діяльності, соціальні виплати держави, %, дивіденди та орендну плату, різного роду допомоги тощо. Доходи населення є визначальною складовою розподілу національного доходу. Доходи населення чи домогосподарств формуються за рахунок:

- Надання послуг робочих сил;
- Індивідуальної трудової діяльності;
- Власності;
- Соціальних трансфертних платежів.

В залежності від доступу до зазначених джерел кожен індивід отримує відповідну частку доходу – диференціація доходів населення.

Диференціація доходів з одного боку – важливий фактор стимулювання людей до праці; з іншого – породжує проблему бідності. Нижньою межею виступає прожитковий мінімум – мінімальна сума коштів, що необхідні для забезпечення існування людини та відповідно її працездатності; вартісна величина благ, необхідних для фізіологічної діяльності людини.

Для пом'якшення нерівності необхідним є **перерозподіл національного доходу**.

Він здійснюється через механізм ціноутворення, державний бюджет, податкову систему, внесків до соціальних фондів.

Економічна доцільність перерозподілу забезпечується за допомогою поєднання двох розподільчих принципів: принципу ефективності та соціальної справедливості.

В якості інструментів перерозподілу доходів використовуються: податки, мито, субсидії, соціальні виплати, фонди суспільного призначення.

Суспільні фонди споживання – використана частина життєвих засобів і забезпечення задоволення потреб в освіті, культурі, охороні здоров'я, утриманні непрацездатних.

Використання національного доходу йде за двома напрямками: на споживання і на заощадження.

Споживання є основним компонентом сукупних видатків в економіці, що відображають видатки домашнього господарства на придбання споживчих товарів і послуг. Основні компоненти споживання поділяються на три групи:

- Товари поточного споживання;
- Товари приватного користування (предмети побуту);
- Послуги (житло, медицина, охорона здоров'я).

Заощадження – частина доходу, яка не використовується на споживання. На розмір впливають такі ж фактори, що й на споживання + величина споживання.

12. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗРОСТАННІ ДОБРОБУТУ ЛЮДСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ СВІТУ

1. Світове господарство та його структура
2. Міжнародний поділ праці та міжнародна кооперація
3. Світовий ринок та міжнародна торгівля
4. Світова валютно-фінансова система

Світове господарство — це система національних господарств окремих країн, об'єднаних міжнародним поділом праці, торгово-виробничими, фінансовими та науково-технічними зв'язками.

У загальному вигляді дане господарство включає дві складові:

- Національні господарства;
- Міжнародні економічні зв'язки між країнами-партнерами.

Виокремлюють такі **елементи структури** світового господарства:

- Світовий ринок товарів і послуг;
- Світовий ринок капіталів;
- Світовий ринок робочої сили;
- Міжнародну валютну систему;
- Міжнародну кредитно-фінансову систему.

Основними суб'єктами світового господарства є:

- Держави з їх господарськими комплексами;
- Транснаціональні корпорації;
- Міжнародні організації та інститути.

Світова економіка як система має спільну мету – задоволення людських потреб але в різних підсистемах ця мета модифікується за різних соціально-економічних умов.

Характерною ознакою сучасного світового господарства є нерівномірність економічного розвитку, а відповідно й неоднакова інтенсивність та частка їх участі у світових економічних процесах.

Поглиблення взаємозв'язку всіх ланок світового господарства спирається на розвиток міжнародного поділу праці.

Міжнародний поділ праці – спеціалізація країн (їх господарюючих суб'єктів) на виробництві певних продуктів і послуг з метою їх збуту за межами національного ринку, тобто в інших країнах, це складна, багаторівнева система міжнародної спеціалізації, що постійно розвивається і наповнюється новим змістом на кожному етапі суспільного розвитку.

Міжнародний поділ праці охоплює всі структурні складові суспільного поділу праці:

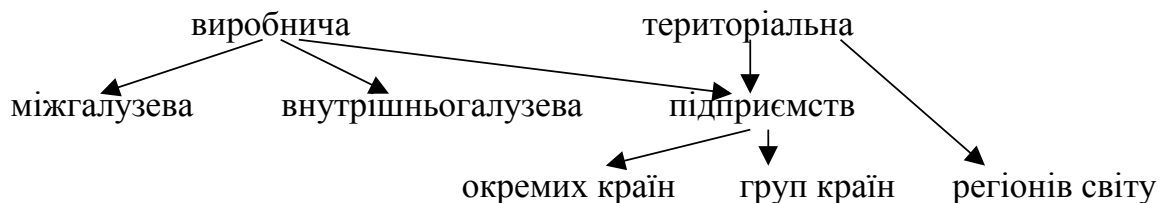
- міжгалузевий — промисловість, сільське господарство, будівництво;

- частковий — між виробництвами цих галузей;
- одиничний — предметна, по детальна, технологічна міжнародна спеціалізація та кооперування.

Основними **формами міжнародного поділу праці** є спеціалізація і кооперація.

Спеціалізація – форма світового поділу праці, при якій зосередження однорідного виробництва у світі відбувається на основі прогресуючої диференціації виробничих процесів країн та їх суб'єктами.

Спеціалізація буває: виробнича і територіальна.

Міжгалузева передбачає зосередження в країнах певних галузей при відсутності інших галузей.

Внутрішньогалузева пов'язана з галузями, що засновані не стільки на природних ресурсах, скільки на результаті наукової діяльності (притаманна розвинутих країнам).

Міжнародна виробнича кооперація є похідною формою міжнародного поділу праці, полягає в розвитку виробничих зв'язків між міжнародно-спеціалізованими суб'єктами з метою поєднання взаємодоповнюючих виробничих процесів.

Світовий ринок — це система відносин між суб'єктами світового господарства з приводу пропозиції та попиту, купівлі та продажу товарів і послуг.

Характерною рисою світового ринку є існування особливої системи світових цін.

Світова ціна — грошовий вираз інтернаціональної вартості товарів (послуг), що реалізуються на зовнішньому ринку.

Об'єкт міжнародного обміну — це не вся продукція окремих країн, а, як правило, найбільш конкурентоспроможна, з низькими витратами виробництва та кращими споживчими властивостями.

Міжнародна торгівля — це процес обміну товарів на світовому ринку, сукупність рухів зустрічних потоків товарів: експорту та імпорту.

Експорт — вивезення (продаж) товарів, послуг (а також капіталів) за кордон для реалізації на зовнішніх ринках.

Імпорт — придбання (купівля) в іноземного контрагента товару, платних послуг, кредитів, інвестицій та ввезення їх з-за кордону.

Загальна сума експорту та імпорту товарів (послуг) складає **зовнішньоторговельний оборот**.

Різниця між вартісними обсягами експорту та імпорту складає **торговельне сальдо**. Воно буває позитивне і від'ємне. Так, коли вартість вивезених товарів перевищує вартість ввезених, сальдо буде позитивним (або активним), за зворотного співвідношення — від'ємним (пасивним). Пасивне сальдо негативно позначається на економічному стані країни та її зовнішньоекономічних позиціях, добробуті суспільства. Для його покриття країна має виплатити країнам-контрагентам відповідні грошові кошти готівкою (золотом або конвертованою валютою) чи отримати кредит від країн-постачальників або від інших банківських установ.

За об'єктами міжнародна торгівля поділяється на торгівлю товарами і торгівлю послугами. У свою чергу, торгівля товарами класифікується як торгівля сировиною (продуктами добувної промисловості), торгівля промисловими товарами, торгівля сільськогосподарськими продуктами і т. п.

Форми міжнародної торгівлі: біржова, аукціонна, міжнародні торги.

Види міжнародної торгівлі:

- Традиційна торгівля — це торгівля між суб'єктами різних національних економік за традиційними правилами, тобто за формулою: товар — гроші (залежно від попиту та пропозиції);

- Торгівля продукцією у рамках кооперації як спосіб реалізації продукції між суб'єктами міжнародної виробничої кооперації, котра здійснюється в основному за трансфертними цінами у пільговому режимі;

- Зустрічна торгівля, тобто сукупність міжнародних торговельних угод, за укладання яких закупівля продукції супроводжується зворотним постачанням товарів з метою досягнення балансу експортно-імпортних операцій.

Дійсну картину, яка свідчить про реальну результативність (чи втрату від зовнішньої торгівлі), характеризує **платіжний баланс країни**, який відображає співвідношення всієї сукупності надходжень з-за кордону та платежів за кордон за певний відрізок часу (рік, квартал, місяць).

Якщо надходження платежів перевищує видатки, то платіжний баланс вважається активним (має позитивне сальдо); у протилежному випадку - пасивним (має від'ємне сальдо).

Фундаментом платіжного балансу є **зовнішньоторговельний баланс**, який розраховується на основі даних статистики митних служб (враховуючи обсяги реально перетинаючих кордони товарів), тоді як платіжний баланс — за результатами експортних та імпортних надходжень.

Враховуючи виняткове значення зовнішньої торгівлі, кожна країна проводить власну **торговельну політику**, яка спрямована на зміцнення своїх позицій у світовій торгівлі та підвищення її ефективності (корисності) для своєї країни. Тому держави законодавчо

встановлюють певні правила (закони) та умови зовнішньоторговельних відносин.

Історично сформувалися два протилежні **види такої політики**: протекціонізм і вільна торгівля.

Протекціонізм (від лат. *protectio* — прикриття, захист) — це політика держави, спрямована на захист внутрішнього ринку від зовнішніх конкурентів (обмеження імпорту), а часто навіть і на завоювання зовнішніх ринків. Вона проводиться з метою захисту національної економіки від іноземної «інтервенції» товарів і стимулювання розвитку вітчизняного виробництва, яке здатне замінити імпортні товари. Ця політика значною мірою поповнює державну казну додатковими грошовими надходженнями від мита та інших зборів.

Загалом інструменти політики протекціонізму поділяються на **тарифні і нетарифні**.

1. Тарифні заходи зовнішньоекономічної політики держави безпосередньо пов'язані з митними зборами. Мито — це кошти, що виконують функцію податку, котрий стягується за перетин товаром митного кордону і котрий при цьому підвищує ціну імпортованих (чи експортованих) товарів, впливаючи таким чином на обсяг і структуру зовнішньоторговельного обороту.

2. Нетарифні заходи регулювання зовнішньої торгівлі безпосередньо спрямовані на коригування експортно-імпоротної діяльності з метою захисту від зовнішніх конкурентів певних галузей (видів діяльності, товарів) національного виробництва.

Згідно з прийнятою в ООН класифікацією **нетарифні заходи поділяються на три категорії**:

1. Зовнішньоторговельні заходи, які націлені на пряме обмеження імпорту з метою захисту від конкурентів національного виробника;

2. Заходи адміністративного характеру: митні формальності, технічні стандарти і норми, санітарні та ветеринарні вимоги та вимоги до упаковки, маркировки продукції тощо;

3. Ліцензування та квотування – прямі заходи щодо регулювання експортно-імпортних потоків належать.

Ліцензування передбачає, що держава через спеціально уповноважені відомства видає дозвіл на зовнішню торгівлю відповідними товарами, які включені в списки ліцензованих при експорті та імпорті.

Квотування — це обмеження за вартістю чи кількістю експорту або імпорту певних товарів на відповідний термін.

Міжнародний рух капіталу — це переміщення капіталу у різних його формах (товарній, грошовій) з однієї країни в іншу, що приносить дохід його власнику у формі дивіденду чи процента.

За джерелами і формами капіталовкладення за кордоном можуть бути різними.

За джерелами походження вони поділяються на державні й приватні.

Державні капіталовкладення — це кошти з держбюджету, які спрямовуються за кордон (або отримуються звідти) відповідно до ухвал урядів чи міжурядових організацій.

Приватний капітал — це кошти недержавних джерел, які вивозяться за кордон (отримуються з-за кордону) приватними фізичними та юридичними особами (інвестиції, торговельні або міжбанківські кредити).

За формою — це державні позики, позички, гранти, допомоги, а також кредити (наприклад, кредити Міжнародного валютного фонду, Світового банку).

За терміном розміщення закордонні капіталовкладення поділяються на коротко-, середньо- і довгострокові.

За характером використання капітал, який вивозиться за кордон або ввозиться в країну, буває позичковим і підприємницьким.

Позичковий капітал — це надання коштів у борг заради отримання прибутку у формі процента.

Підприємницький капітал поділяється на прямі та портфельні інвестиції.

Прямі інвестиції забезпечують реалізацію довгострокових інтересів за рахунок отримання інвестором права бути власником підприємства або мати вирішальний голос в управлінні ним. Як правило, прямі інвестиції є приватним підприємницьким капіталом.

Портфельні інвестиції, оскільки це вклади коштів в акції, облігації та інші цінні папери довгострокового характеру, не забезпечують контролю за об'єктом вкладення, а дають лише право на дохід.

Світова валютно-фінансова система — це історично сформований на базі розвитку товарного виробництва, грошового обігу і міжнародних економічних відносин порядок розрахунків між учасниками платіжного обороту з притаманною йому системою валютно-фінансових міжнародних установ (інституцій).

Валютні відносини — це сукупність економічних відносин, які виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств. Вони пов'язані з функціонуванням грошей у міжнародному обороті.

Кожна країна має свою грошову одиницю (валюту).

Валюта — це не тільки конкретні грошові знаки, а також кредити і платіжні документи (векселі, чеки, банкноти та ін.), котрі виражені в іноземних грошових одиницях і використовуються в міжнародних розрахунках.

Основною формою валютних відносин є **міжнародні розрахунки**, які здійснюються під час міжнародних операцій і відображаються в загальному вигляді в платіжних балансах усіх країн світу.

Характерними рисами міжнародних валютних розрахунків є те, що їх об'єктом стає грошовий (валютний) еквівалент вартості тих товарів, послуг, робіт, капіталів, платіжних засобів, які здійснюють обіг між державами.

Суб'єктами міжнародних розрахунків виступають держави (уряди), підприємства, фізичні особи, банківські рахунки яких перебувають на території різних країн.

Державно-правова форма організації валютних відносин називається **валютною системою**.

Розрізняють:

- **Національну** - це форма організації валютних відносин країни, яка визначається національним законодавством. В основі національної валютної системи лежить грошова одиниця країни.

- **Світова валютна система**, що включає сукупність способів, інструментів та установ, за допомогою яких здійснюються грошові розрахунки в межах світового господарства.

Складовими **елементами** світової валютної системи є:

- Форми міжнародних засобів платежу (світові гроші);
- Уніфікований режим валютних курсів;
- Умови взаємної конвертованості валют;
- Валютні ринки;
- Міжнародне регулювання валютних обмежень;
- Міжнародні валютно-фінансові організації.

Валютний курс — це ціна грошової одиниці однієї країни, яка виражена у грошовій одиниці інших країн.

Обмін валют відбувається на валютному ринку.

Валютний ринок — це ринок, на якому визначаються попит і пропозиція іноземних валют, що оцінюються в національній валюті. Інакше кажучи, це місце здійснення валютних операцій.

Головними суб'єктами валютного ринку є великі транснаціональні корпорації та банки.

Об'єктом цього ринку є валюта.

У міжнародній валютній практиці залежно від обсягу, характеру операцій і кількості використовуваних валют розрізняють:

- Національні;
- Регіональні;
- Світові валютні ринки.

Світові валютні ринки концентруються у світових фінансових центрах - місцях, де зосереджені банки, спеціалізовані кредитно-фінансові інститути, в яких здійснюються міжнародні валютні, кредитні, фінансові операції.

Формально **валютний паритет** (співвідношення) між грошовими одиницями різних країн встановлюється офіційними установами (національними банками або іншими уповноваженими для цього фінансовими органами). Але фактично на валютних ринках обмін валют здійснюється не за їх офіційним курсом, а за курсом, який відхиляється від паритету залежно від реального попиту на певну валюту та її пропозиції.

Тому застосовуються два **види валютного курсу**, за яким взаємно обмінюються валюти:

- Фіксований валютний курс — це результат угоди зацікавлених країн про підтримку курсу своїх валют на певному рівні;
- Плаваючий валютний курс — це обмінний курс, який залежить тільки від попиту та пропозиції на цьому ринку.

Результатом коливання валютного курсу є два основні наслідки: погіршення або поліпшення стану експорту або імпорту.

З метою запобігання негативним наслідкам коливань обмінного курсу держави вживають певних заходів для регулювання валютного

курсу, зокрема, здійснюють валютні інтервенції на внутрішньому і зовнішньому валютних ринках тощо.

Валютна інтервенція — це цільові операції національних банків з купівлі-продажу іноземної валюти для обмеження динаміки курсу національної валюти, визначені межами (границями) її підвищення чи зниження.

Важливе значення у світогосподарських зв'язках має і проблема конвертованості валют.

Конвертованими називають такі валюти, які вільно, без обмежень, обмінюються на інші національні грошові одиниці, товари та послуги.

Якщо ж мають місце валютні обмеження, які поширюються на окремих суб'єктів, об'єкти і зони оборотності, то це — **частково конвертована валюта**.

Розрізняють зовнішню та внутрішню конвертованість.

За зовнішньої конвертованості повна свобода обміну зароблених у країні грошей надається тільки іноземцям (нерезидентам).

За внутрішньої конвертованості, навпаки, цією свободою користуються особи, які постійно проживають у даній країні (резиденти), а для нерезидентів зберігаються певні обмеження.

Розвиток економічного співробітництва, валютних і фінансових відносин між окремими державами зумовив появу міжнародних валютно-фінансових і кредитних організацій.

Такі міжнародні організації — це інститути, створені за міждержавними угодами для регулювання міжнародних економічних відносин. Провідними з них є:

- Міжнародний валютний фонд;
- Світовий банк;
- Європейський банк реконструкції та розвитку.

Механізм зовнішньоекономічних зв'язків — сукупність конкретних форм, методів і принципів розвитку торговельно-економічних,

науково-технічних, валютно-фінансових, правових відносин господарських суб'єктів з партнерами із зарубіжних країн, а також наявність відповідних організаційно-управлінських структур, що забезпечують ефективну взаємодію національних економічних суб'єктів зі світовими.

Основні структурні елементи механізму зовнішньоекономічних зв'язків такі:

- Програмно-цільові форми та методи господарського механізму координації і господарських міжнародних відносин (довгострокові програми торговельно-економічного і науково-технічного співробітництва з іншими країнами, угоди про розвиток господарських зв'язків);

- Сукупність фінансово-кредитних важелів, які використовуються у міжнародних економічних відносинах;

- Організаційно-управлінські інститути (товариства, центри, банки, біржі з реалізації цих зв'язків);

- Правові норми, акти, положення, що регулюють ці відносини.

Розвиток економічного співробітництва на базі оптимального співвідношення потенціалу країн, раціональний перерозподіл ресурсів у міжнародній економіці передбачає зростання добробуту людської спільноти світу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дзюбик С., Ривак О. Основи економічної теорії. – К.: Знання, 2008.
2. Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка). Навч. посібник 2-ге вид. перероб. та доп. / Білецька Л.В., Білецький О.В., Савич В.І. - К.: Центр учбової літератури, 2009.
3. Економічна теорія. Політекономія : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / За заг. ред. В. М. Семененка, Д. І. Коваленка. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К. : ЦУЛ, 2011.

4. Економічна теорія: Політична економія: Підручник / За заг. ред. С.І. Юрія. — К.: Кондор, 2009.
5. Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В.М. Тарасевича. — К. : Знання, 2012.
6. Економічна теорія. Політекономія: Практикум: Навчальний посібник. За ред. В.Д. Базилевича. — К.: Знання, 2010.
7. Історія економічних учень: хрестоматія: навч. посібн. / уклад.: В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, А.О. Маслов та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. — К.: Знання, 2011.
8. Основи економічної теорії. Навч. посіб./ За ред. Козака Ю. Г., Шаповал С. С. — К.: Центр учбової літератури, 2012.
9. Політична економія: Підручник / За ред. Ніколенко Ю.В. — К.: Центр учбової літератури, 2009.
10. Сірко А.В. Економічна теорія. Політекономія: Навч. посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2014.
11. Федоренко В.Г., Діденко О.М., Руженський М.М., Іткін О.Ф. Політична економія: Підручник / За науковою ред. доктора економ. наук проф. В.Г. Федоренка. — К.: Алерта, 2008.
12. Щетинін А. І. Політична економія. Підручник. — К.: Центр учбової літератури, 2011.